

KLASİK DÖNEM OSMANLI KANUNNAMESLERİNDE HALK ALGISI VE TASNİFİ

Public Perception in Classical Period Ottoman Lawbooks and its Classification

Doç. Dr. Yunus KOÇ*

ÖZ

Osmanlı kanunnameleri XV. yüzyılın ortalarından itibaren yazılı hâle getirilen ve çok sayıda farklı geleneğe beslenen hukuk normlarını içerir. İhtiva ettiği hükümler bakımından toplumdaki tüm halk katmanları için önemli olan bu metinleri, farklı disiplin ve yaklaşımları esas alarak incelemek mümkündür. Bu metinler, Osmanlı Devleti'nde yönetenler ile yönetilenler arasında süre giden ilişkiler ile her türden statüdeki idarecilerin halka bakışını ve aynı idarecilerin toplumu nasıl tanımladıkları ve tasnif ettiklerini anlamamıza yardımcı olacak bilgiler ihtiva eder. Kanunnamelere göre yönetilen halk, Osmanlı idaresine Tanrı tarafından verilmiş bir emanettir ve bu emaneti yönetmek için adalet kuralına sıkı sıkıya sadık kalmak gerekir. Kanunnamelere göre tüm toplumun, temelde yöneten ve yönetilenler (askeri ve reaya) olmak üzere ikiye ayrılması söz konusudur. Yönetilenler yani geniş halk kitleleri de dinî farklılık, ekonomik güç, idari görev ve sosyal yapı bakımından birbirinden ayrı tutulmuş ve Osmanlı düzeni de bu ayırıştırma eksenini üzerinden tesis etmiştir. Bu sebeple Osmanlı halkı, kanun koyucu tarafından, alışa geldiği mevcut hayat tarzı, gündelik alışkanlıkları, ekonomik gücü, her türlü üretim faaliyeti, dini inancı, yaş grubu, cinsiyeti ve hür olup olmaması gibi temel kriterlere göre tasnif edilmiştir. Devlet otoritesinin bu kriterlere göre davranması ve halka kendi yönetimini benimsetmesi için geleneksel düzenin devam ettirilmesi gerekmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hukuk, Osmanlı halkı, Reaya, Kanunname, Halk algısı

ABSTRACT

Ottoman Lawbooks contain legal norms derived from various customs which have been recorded into written documents since the mid XVth century. These texts, in the sense that they contain rules for a variety of issues concerning all social layers, can be analyzed in accordance with different disciplines and approaches. Accordingly, the so-called texts contain information to understand the progress of relations between the rulers and the ruled in Ottoman State and how rulers identified the crowds and classified them in terms of their notion of public. According to the Lawbooks, the public was entrusted by God to Ottoman Administration and it was requested to comply with a sense of justice to rule the subjects. According to these Lawbooks, the public was classified into two main sections as the rulers and the ruled (soldier and reaya). Ruled people, namely large masses of people were divided according to religious, economic, governmental and social structure, by means of which Ottoman order was established. For this reason, people were classified according to key criteria of its daily habits, economic potential, productive activities, religious beliefs, age, gender, and whether they were free or not. It was required to maintain that conservative system in order to act in compliance with these criteria and to exert its authority.

Key Words

Law, Ottoman Society, Reaya, Lawbook, Public Perception.

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yunusk@hacettepe.edu.tr

Giriş

Hukuk metinleri, her dönemde toplumsal hayatın en önemli yansıma alanlarından birisi olmuştur. Bu metinlerin sosyolojik, kültürel ve tarihsel veri olarak incelenmesi hem kanun koyucular hem de muhatabı olan toplum katmanlarının anlaşılması bakımından önemli ipuçları verir. Hukuk metinleri geçmişte, çoğunlukla mevcut âdet ve uygulamaların yazılı hâle getirilmesi ile teşekkül etmiştir. Hukuk metinlerinde yer alan “kadimden berü”, “kanun-ı kadim”, “âdet olduğu üzere”, “âdet üzere”, “olageldiği üzere” vb. ibareler, aslında bu normların bilinen ya da bilinmeyen geçmişten beri halk tarafından benimsenip uygulanmakta olduğunun açık ifadesidir. Burada halk kavramını, XIX. yüzyıl bilim adamlarının anladığı şekliyle dar manada değil, tam tersine geniş manada algılamak gerekir. Zira çağdaş halkbilimcilerden Dundes’e göre halk, bir meslek, dil ve din faktörü ile birbirine bağlanmış ve bazı ortak geleneklere sahip olan insan grubudur (1998: 143). Bu insan grubunun tüm üyeleri tarafından bilinen ve tanınan ortak bilgi ve hayat tarzına dair her ne üretilmişse, o ürün, kendi metninde, kendi yapısında ve oluştuğu çevre ve şartlara bağlı olarak ortaya çıkan maddi ve manevî olguda aranır. Bir başka ifadeyle; sözü veya metni, yapısı ve dokusu, oluştuğu şartlar ve çevre itibarıyla kendine has estetik değeri olan bir yaratmaya sahip olduğunu iddia eden herhangi bir topluluktur, halk (Ekici 2000: 7). Bu ortak bilgi ve hayat tarzına dair ürünlerden her hangi bir şekilde içsel ve dışsal yaptırım içerenler ise gelenek halini alır zamanla yaptırımla pekiş-

rek hukuk normları şekline dönüşür. Bu sebeple, halk kültürü araştırmaları bakımından, ister yazılı olsun ya da olmasın bu hukuk normlarının ayrı ve önemli bir yeri vardır. Kanunnameler ise bu normlardan hem yazıya aktarılmış hem de devlet eliyle yaptırım gücüne kavuşmuş olanlardır. Bu metinler üzerinden, hukukun uygulama alanları ile mahkeme kayıtlarına girdiği kadarıyla halkın şikâyetlerini, görülen davaları, dönemin gündelik hayatını, kullanılan eşyalar ve somut olan veya olmayan halk kültürü ürünlerinin izlerini sürmek mümkündür (İnalçık 1947; Oğuz 2011).

Hukuk metinleri arasında önemli bir yer işgal eden diğer bir grup ise kanunnamelerdir. Kanunnameler, ihtiva ettiği hükümler ve içerdiği konular bakımından toplumsal yapı ve bu yapının iki ana unsuru olan yöneten ve yönetilenlerin birbirlerine bakışını yansıtan önemli kaynaklardır. Toplum tarafından benimsenen ve içselleştirilme sürecine giren bu kurallar, yazılı olsun ya da olmasın, toplumsal ve siyasal hayatın devamında, gündelik hayatın insicamında önemli bir fonksiyon icra eder. Zamanla değişen şartlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde toplum yeni tutumlar benimser. Bu tutumlar da bir süre sonra yeniden yazılı normlar hâline gelir ve artık bu metinler resmî makamlar tarafından referans alınan kural, emir veya yasaklara dönüşür. Yazılı hâle gelen bu hükümler üzerinden yönetilen zümrelerin yani geniş halk kitlelerinin, kanun koyucu tarafından nasıl algılandığını sorgulamak mümkündür. Bu sorgulama esnasında halk katmanlarının bir takım kategorilere ayrıştırıldığı görülür. İşte bu ça-

laşmada, erken dönem Osmanlı kanunnamelerinden hareketle halk algısı ve aynı metinlerde geniş kitlelerin nasıl ve hangi kriterlere göre tasnif edildiği tartışılacaktır. Kanunnamelerden hareketle, Osmanlı kanun koyucusunun gözünden toplumun nasıl görüldüğü ve hangi kıstaslara göre tasnif edildiği gibi sorular çalışmanın temel sorularıdır. Farklı türden ama hemen hepsi XV ve XVI. yüzyılda kayda geçmiş verilerden hareketle bu sorulara cevap aranacaktır.

Osmanlı hukuku ve halk

Hukuk metinlerinin yazılı hâle getirilmesi, tarihin bilinen dönemlerinde devlet kurumları ya da onların temsilcisi olan veya olmayan hukukçular aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Hukuk normları, modern zamanlar öncesinde bir takım devletler teşekkül ederken, belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan insan topluluğunun nizam, toplumsal barış, asayiş ve güvenlik konuları başta olmak üzere bir düzen sağlama ihtiyacıyla meydana getirilir ve yavaş yavaş bu kurallar, oluşan siyasi ve sosyal yapının omurgasını teşkil eder (Weber 1986: 116-117).

Osmanlı Devleti de esasen daha başından beri bir takım hukuk normlarının benimsendiği bir sosyo-politik kuruluş serüveni yaşar. Erken dönem Osmanlı tarih metinlerinden olan Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*' adlı eserinde, Osmanlı kanun koyma geleneğinin doğuşu ve beyliğin kanun devleti hâline gelme süreci hakkında dikkat çeken bir pasaj vardır. Bu pasajda Aşıkpaşazade, beyliğin kurucusu Osman'ın devleti nasıl teşkil etmeye başladığı, halk tarafından bu teşekkülün ve konulan hukuki norm-

ların nasıl görüldüğü ve bağımsızlığın hangi argümanlara dayandırıldığına dair algının nasıl yaratıldığı konusunu işler. Pasaj aynen şöyledir:

«Kadı konuldu. Ve sübaşı konuldu. Ve bazar durdu. Ve hutbe okundu. Bu **halk kanun ister oldular**. Germiyan'dan bir kişi geldi. Eyidür: "bu bazarın bacını bana satın". Bu kavim eyitdi : "Hana var" dediler. Ol kişi hana vardı. Sözüni söyledi. Osman Gazi eyidür "bac nedir"? Ol kişi eyidür : "Bazara her ne kim gelse ben andan akça alurın". Osman Gazi eyidür: "Senün bu bazar ehlinde alımın mı var kim akça istersin"? Ol kişi eyidür: "Hanum bu türedir. Cemi' vilayetlerde vardır kim padişah olanlar alur". Osman Gazi eyidür "Tanrı mı buyurdu veya beyler kendüleri mi etdi". Yine bu kişi eyidür: "**Töredir hanım!** Ezel-den kalmışdur". Osman Gazi gayet kakıdı. Eyidür: "bir kişi kim kazana, gayrının mı olur? Kendinün mülki olur. Ben anun malında ne kodum ki bana akça ver deyem. Bire kişi var git. Artuk bu sözi bana söyleme kim sana ziyanım değer". Ve bu kavim eyitdiler kim: "Hanum bu, bazarı bekleyenlere âdetdür, kim bir nesnecik vereler". Osman Gazi eyidür: "İmdi çün ki siz eyle dersiz, her kişi kim bir yük getüre, satan iki akça versün; her kim satmasa hiç nesne vermesün. Ve her kişi kim bu kanunumu boza, Allah anun dinin ve dünyasın bozsun..."» (Aşıkpaşazade 1949: 104).

Bu alıntı, Osman'ın kanun koyma sürecine dair çok sonraları imal edilmiş bir hikâye olsa da Osmanlı yönetici elitinin, devletin kuruluş dönemine dair nasıl bir atmosfer tasavvur ettiği ve ettiremeye çalıştığı konusunda

önemli bir veri sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda, bilhassa idare ve teşkilat hukuku sahalarında ve iktisadi-mali sorunların tanziminde, daha ilk dönemlerden itibaren, hangi İslami veya eski Türk âdet hükümlerinin nerelerde ve ne dereceye kadar aynen tatbik edildiği, hangilerinin görmezden gelindiği sorunu ayrıca araştırılmaya muhtaç bir konudur (Hassan 2001: 21, 43-45). Bununla birlikte, bugün ilk devirlerin teşkilat ve idare usulleri kadar devlet ve hâkimiyet anlayışının meydana gelişinde ne tür faktörlerin etkili olduğunu daha iyi anlamaktayız. Buna göre ilk devir yönetici elitinde, “öyle kitaba açıp bakma ve gördüğünü tatbik etme gibi âlimane ve dindarane bir zihniyet yerine, daha ziyade tecrübe ve göreneklerden mülhem pratik bir duygu hâkim olmuş ve bu sayede İslami renk ve söylem dâhilinde” (Barkan 1943: XVIII) tamamen yeni ve başka gelenekler ile gündelik hayatın pratiklerinden elde edilen bilgi ve tecrübeler, bir toplumsal mutabakat geleneği çerçevesinde hukuk sahasına kural ve normlar olarak yansımıştır. Diğer bir ifadeyle hukuk kaideleri fakihlerin kitaba dayalı ve çoğu zaman afaki telakkileri yerine halk tarafından uygulana gelen usul ve kaidelere daha fazla merbut kalmıştır (Anhegger-İnalçık 2000: XI). Bu da, erken Osmanlı hukuk metinlerinin, halkın benimsediği, içselleştirdiği, yaşaya geldiği normların kayda geçirilmesi ile teşekkül ettiği anlamına gelir. Bu sebeple kanun mecmuaları veya kitaplarında bab ve fasıllar hâlinde teşkil olunan hukuk kaidelerinden eski alışkanlık ve uygulamalara atf yapılması veya bazen aynen tekrar

edilmesi, hukuk normlarının yaşayan ve zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlara göre değiştirilen hükümler içermesi şaşırtıcı değildir. Bu sebeple hukuk metinlerinde dikkati çeken halk vurgusu ile âdet hukuku ve geleneğe yapılan atıflar normların teşekkülünde cari olan anlayışın etki derecesini ortaya koymaktadır. Aşıkpaşazade'nin yukarıda aktarılan pasajı da bunu bir ifadesinden öte bir şey değildir.

Erken dönem hukuk metinleri üzerinden kanun koyucu güç ve elitin halkın değer ve uygulamalarını dikkate alarak oluşturdukları yazılı metinlerin çoğu günümüzde *kanunname* adı altında anılmakta ve önemli bir kısmı neşredilmiş bulunmaktadır (Barkan 1943; Akgündüz 1990; Yüce-Pulaha 1995). Osmanlı hukuk metinlerinin önemli serisini oluşturan kanunnamelerin teşkili Fatih Sultan Mehmet'in emriyle başlamıştır. Fatih'in Reaya Kanunnamesi olarak bilinen metnin başlığı *Kitâb-ı kavânin-i örfiyye-i Osmânî*'dir (Beldiceanu 1967; Kraelitz 1922) ve bundan sonra formüle edilecek olan kanunnamelerde de görüleceği üzere, kısa bir dua cümlesi ile başlar. Ardından da sultanın kânun koyma gücünden başka, sultana ait emir ve yasakları ihtiva eden hükümlerin derlenip toparlanması ve bir cilt hâlinde bir araya getirilmesi için “hükm-i kudretvân ve ferman-ı kaza-i cereyan”² olduğu belirtilir (Beldiceanu 1967: 1*). Kısaca o zamana kadar çıkartılan ve yürürlükte olan hükümlerin bir araya getirilmesi ve tasnif edilmesi için emir, bizzat hükümdar tarafından verilmiştir. Bab ve fasıllar hâlinde tasnif edilen hükümler, kendi içinde de belirli bir düzene sahiptir

ki bu durum erken dönemden itibaren hukukta standartlaşmaya işaret eder. Bundan sonra da sırasıyla toprak, vergi, ticaret ve özel gruplara dair hükümlerin yer aldığı kısımlar gelir. Kanunname metinlerinde görülen bu düzen XVII. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı'da kanun koyucu gözünden askeri sınıf ve halk: İdari tasnif

Tarihte devletlerin imparatorluk karakterini, farklı dilleri konuşan, farklı etnik yapı ve dine mensup sosyal grupların, farklı idari ve ekonomik statülerin bir arada bulunması temin eder. Osmanlı devleti de bu hususiyetleri bakımından tam bir imparatorluk yapısı arz eder. Dolayısıyla, teorik olarak Sultandan beklenen "adaletle yönetme" ilkesi bu gruplara uygulanırken, statülerin ve ayrıcalıkların göz önünde tutulduğu bir anlayış hâkimdir. Toplumun hayat tarzı, dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve idari açılardan bir takım tabakalara ayrıldığını; devlet mekanizmasının da tamamen kendi açısından toplumu askerî, reaya, şehirli, konar-göçer, müslim, gayrimüslim, yaya-müsellem-voynuk vb. idari, ekonomik, kültürel ve sosyal yönden bir takım sınıflandırmaya tabi tuttuğunu görürüz. Bu sınıflandırmanın temelinde, yönetici-yönetilen ayrımının beraberinde şeri hukuktan kaynaklanan müslim-gayrimüslim ayrımı, aynı temele dayalı akıl baliğ olup olmama; tabiyet faktörü ile farklı vergilendirme usul ve şekillere göre tasnif; ceza hukukunun uygulanması esnasında gözetilen ekonomik ve sosyal statü farklılıkları, yasa koyucunun gözünden kanunnamelerde ifadesini bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğundaki en önemli hukuki ayırım bir bakıma yönetici-yönetilen diyebileceğimiz askerî-reaya ayırımıdır. Yönetilenler, üretimleri ve vergileriyle devletin ayakta kalmasını desteklerken, yönetenler de kendilerine tahsis edilen gelirler karşılığında padişaha, askerî ve idari görevleri ve diğer bazı hizmetleri sağlamakla yükümlü olanlardır. Bu ayırımın hukuk uygulamasındaki önemli sonuçlarından biri askerî sınıfa dair ayrı bir yargılama hukukunun doğması olmuştur (Imber 2004: 86-88). Osmanlı'da, iktisadi faaliyetler üzerinden alınan ticari vergiler hariç, halkın zaman ve mekâna göre yerine getirmesi gereken çok sayıda vergi yükümlülüğünden muaf olarak yönetici sınıf statüsünde bulunan iki zümre vardır: Ulemâ ve idareci-asker kesim. Bu zümrenin her ikisine birden Osmanlı hukukunda *askerî* denilmiştir. Askerî-halk ayrımı, kanunnamelerde askerî sınıfa mensup olanların terekeleri üzerinden alınan *resm-i kismetin* kime gideceğine dair hükümlerde yer alır. Bu bağlamda sancakbeyi, kadı, subaşı, sipahi, sultanın kulları, müderrisler, vakıf yöneticileri gibi ilmiyeye mensup olanlar ve bunların nesli, ordu hizmetindeki yaya, müsellem, canbaz, voynuk ve tatar grupları *askerî sınıfı* oluşturur³. Kadı tarafından verilen belge ile camilerde görev yapanlar ve naibler bu hükmün dışındadır⁴. Reaya statüsü ise genel ifadeyle köylerde oturarak tahrir defterinde raiyyet kaydedilmiş olanlar ve nesilleridir⁵. "Fatih'in kanunnamelerinin biri askerî, diğeri reaya ait olmak üzere ikiye ayrılması da Osmanlı devletinin sınıfların statüsüne ait temel anlayışı,

askerî ve reaya statüsündeki temel ayrılık prensibini yansıtır. Askerî içeriğine, devlet hizmetinde olup berat ile maaş alan bütün sınıflar girer. Onlar kazaskerin hükmü altındadır. Reaya, askeri sınıf dışında vergi veren bütün tebaa, tarımcı, esnaf ve tüccardır.” (İnalçık 2000: 36).

Bu türden bir ayrışımın sadece tereke taksimi ile ilgili basit bir işlemin göstergesi olmadığı açıktır. Bu aynı zamanda katmanlaşan toplumda katmanlar arasına konulan sınırların, kendi içersinde hareket alanı daraltılan grupların, devlet tarafından nasıl algılandığının işaretidir. Konuyla ilgili hükümler bakımından, Beldiceanu tarafından yayımlanan XV. yüzyılın sonlarına ait kanunname ile XVI. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenebilecek Nuruosmaniye yazmasındaki pasajlar aynıdır (NOY: v 14a). Her iki kanunname ve diğer metinlere göre, hukuki statü farklılığından dolayı askeriler, Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı bir konumdadır. Yargılama prosedürü bakımından da ayrıcalığı bulunan askerilerin, özellikle had, kısas ve tazir gerektiren şeri suçlar ile görevle ilgili her türlü kanun dışı hâl ve hareketlerinde, kadılar sadece yargılamayı gerektirecek durumu merkeze bildirmekle mükellefler (Şahin-Emecen 1984). Bu durumda kendilerine yargılama görevi verildiyse davayı görebilirlerdi. Aksi hâlde diğer yetkililerle birlik olup, suçlanan askerîyi merkeze göndermeleri istenirdi.

Dinî tasnif ve ceza hukuku

Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu ve Türk-İslam devlet geleneği çerçevesinde kurulmuş bir devlettir. Bu sebeple yönetim yapısında, kurucula-

rın tevarüs ettikleri gelenek etkilidir. Osman ve Orhan Beyler zamanından itibaren kurulan vakıflarda çok sayıda fakih yani İslam hukukçusunun adı zikredilir (Barkan-Meriçli 1988). Devletin kurucu kadrosunda, Sünnî-Hanefî ekolüne ait İslam anlayışı egemendir. Bu sebeple devletin hâkimiyet anlayışı, halka bakışı ve toplum tasnifinde bu ekolün daha önceden beri ürete geldiği sistem egemen olmuştur. Her şeyden önce İslam hukuku, Emevi ve özellikle de Abbasiler devrinden itibaren tekâmül etmiş durumdadır. Bu hukukun yeniden yorumlanması ve uygulanması zamanla gelişmiş ve Osmanlılar da bu mirası devralmışlardır. Osmanlı hukukundaki egemen anlayış da bu çerçevede şekillenmiş ve halkı genel olarak Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır. Daha doğrusu var olan yapıyı, geleneksel tanım ve tasnif biçimini kullanarak kanunnamelerdeki ifadelerle yeniden tanımlamıştır. Halkın dinî bakımdan ikiye ayrılması ve gayrimüslim tebanın Osmanlı hukuk anlayışındaki yeri İslam'ın *zimmet* hukuku çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre bir İslam ülkesi ve yönetiminde yaşamak için müslüman olmak şart değildir. Fetih ya da ilhaklarla genişleyen İslam ülkesinden fethedilen yerlerde yaşayan gayrimüslim halka yaşama hakkı ve dinî serbestlik, zimmet hukuku ile garanti altına alınmıştır. Bunun için fetih veya ilhak esnasında yapılan anlaşmalar sonucu devralınan halk belirli bir vergi karşılığında eski yerlerinde kalabilir ve yaşamaya devam eder. Bu vergi genel itibariyle cizye olarak adlandırılır. Bunu vermeyi kabul eden ve düşmanca tavırlara

girmeyen gayrimüslim halk, dinî hoşgörü demek olan istimâlet politikası çerçevesinde varlığını sürdürür, tüm diğer halklar gibi yaşama, üretme, hareket ve ticaret serbestliğine sahiptir. Hukuk metinlerinde bu halka genelde *zimmi* adı verilir ve her türlü hukuki işlerinde kadırlara başvurma hakları da vardır. Halkın Müslim-gayrimüslim olarak ayrışımının kanunnamelelere yansımaları, ceza, kamu, vergi ve genel hükümler çerçevesinden açıkça görmek mümkündür. Kanunnamelerin ceza hukukuna ait hükümlerinde, genelde Müslüman halk için öngörülen maddeler sıralandıktan sonra kanun koyucu, gayri Müslimler için şu ibareyi kullanır:

-amma bu zikir olunan cerayime kafirden sadır olsa, ganisinden müslüman ganisinün cürmün nısfın, mütevassıtu'l-halden mütevassıtu'l-hal cürmünün nısfın, ve fakirden fakir cürmünün nısfın alalar (MÜY: var 4a).

-ve eğer mezkûrat keferden sadır olsa veya abdden sadır olsa nısf cerime alına (MÜY: var 6b).

-ve re'âyâ kâfir olsa, her bir müzevec kâfirden sipâhî yılda yigirmi beş akça ala (MÜY: var 15a).

-ve rayay-i zimmiden her müzevecinden yılda Haleb akçasıyla yüz otuz ikişer akça resm-i hane alına (Barkan 1943: Sis Sancağı Kanunnamesi, 200).

Yukarıdaki ilk üç hüküm kanunnamelerin ilk faslına oluşturan zina, hırsızlık, iftira, yaralama ve katl gibi suçlar için öngörülen cezalar ilk dört babda yer almaktadır. Her bir alana dair tanım ve müslümanlar için öngörülen cezalar sıralandıktan sonra bu suçları gayrimüslimler işlerse müs-

lümanların ödeyecekleri cerimelerin yarısına çarptırılacakları ifade edilir. Aynı hükümler içerisinde yine akıl olup olmama durumuna göre ya da köleler için de bir tasnif yapılmıştır. Buna göre kölelerin de tıpkı gayrimüslimler gibi müslümanlar için öngörülen cezaların yarısına çarptırılacağı ifade edilir.

-eğer âkil bâliğ bir kişi livata kılssa... üç yüz akça cerime alına (MÜY: var 4a).

-ve eğer mezkûrat keferden sadır olsa veya abdden sadır olsa nısf cerime alına (MÜY: var 6b).

Osmanlı kanun koyucusunun nazarında müslim-gayrimüslim ayrımı en belirgin ayrımdır. Bunun yanında akıl ve baliğ olma durum da zaten cezai ehliyet bakımından mahkemelerde kadının dikkate alması gereken en önemli husustur. Bu türden ayrımın toplumun gündelik yaşamında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun dinî açıdan ele alınması ve İslam hukukunun temel prensiplerinin Osmanlı yönetimi tarafından da benimsenmesi şaşırtıcı değildir. Ancak bu ayrımın gündelik hayata yansıyan yönleri oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda hamamlarda fota kullanımı ile berberlerin tıraş esnasında kullandıkları aletler için bir ayrıma gitmelerini öngören hükümler ise hayli şaşırtıcıdır. Kanunname metinlerinde, her türlü esnafın yaptığı mal ve hizmetin kalitesi ve fiyatlarına dair hükümler sıralanırken bu hizmetlerden bazılarının alınması esnasında müslim-gayrimüslim ayrımına gidildiği görülür.

-ve hammâmcılar dahî gözlene, hammâmların pâk ve temiz tutalar ve suyu mu'addel ve hammâmî ıssı ola,

dellâkleri cüst-ü çâlâk ola ve usturaları keskin ola ve baş tırâş itmekde kâmil olalar; kimesne zahmet çekmeye ve nâttâr olan dahî fotaları temiz tuta, pāk [ola] *kāfire virdükleri fotayı müslimāna virmeyeler*; kāfir fotasının ayrı ‘alâmeti ola ve ‘inād iderlerise muhkem haklarından geline (MÜY: v 63a).

-ve dahî berber gözlene, kāfir başın tırâş itdüğü ustura ile müslimân başın tırâş itmeye ve kāfir yüzün sildüğü bez ile müslimân yüzün silmeye; bezi usturası ayrı ola (MÜY: 63b).

-ve kefere, külah ve börk takiyye giymişler ve ak sarınmıyalar, ba‘de’t-tenbih iderlerise haklarından geline. Ve külah satanlara ısmarlana, kāfire külah satmayalar. ba‘de’s-siyak kāfir başında buluna, kimden aldysa satanı bulub te‘dib olunub hakkından geline” (NOY: 33b).

Bu türden hükümlerin uygulanıp uygulanmadığını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da çok sayıda farklı nüshada benzer hükümlere rastlanması, böyle bir kural ve ayırımın bölgesel veya geçici olmadığını akla getirmektedir. Her hâlükârda Osmanlı devletinde bu türden ayırımların bulunması ve bunun hukuk normlarında yer alması en azından kanun koyucunun meseleye nasıl baktığı ve halkın gündelik hayatında dahi bu tür farklılıkların yer alması gerektiğini belirtmesi bakımından dikkat çekicidir.

Ekonomik tasnif

Osmanlı hukuk anlayışı ve bu anlayışın yansıdığı metinlerde halkın dinî açıdan tasnifinin yanında ve belki de ondan daha detaylı ve esaslı olmak üzere ekonomik olarak tasnif edildiği ve toplumun belirli gruplara ayrıldığı

görülür. Bu tasnif şeklinin temelinde adalet anlayışı ve bu anlayışın gereği olarak bir takım yükümlülük ya da cezalandırmalarda halkın tahammül gücüne göre davranılması prensibi; halkın ekonomik gücüne göre karar verilmesi gerektiği düşüncesi yatar. Buna göre Osmanlı kanun koyucusu, teorik olarak *nizâm-ı âlemin* tesis ve devamı için halka adil bir yönetim şekli sunmak zorundadır. Osmanlı yönetim felsefesinin temel kavramlarından biri ve belki de en önemlisi *adalet* kavramıdır. *Daire-i adliye* tanımlaması da buradan gelir. Kavram sadece Osmanlı’ya özgü bir kavram olmayıp, Sâsânilerden ve belki de daha eskiden beri bilinen ve siyaset literatürüne girmiş bir kavram, bir yönetim felsefesidir. Osmanlı siyasi elitinin üzerinde ısrarla durduğu *nizâm-ı âlem* de ancak adaletle sağlanabilir ve bu temel kavram bir daire biçiminde izah edilir. Buna Osmanlı literatüründe *daire-i adliye* “adalet dairesi, adalet çemberi” denir. Adalet olursa *mülk* ayakta durur. Bunun zıddı ise zulümdür. Koçi Bey’in (*Risale*: 42) de zikrettiği durumu, Kınalızâde’nin *Ahlâk-ı Alâî*’sinde şu şekilde buluyoruz:

“Adldir mûcib-i salah-ı cihan; cihan bir bağıdır dıvarı devlet; devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ melik; melik zapteylemez illâ leşker; leşkeri cem’ edemez illâ mal; malı cem’ eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder padişah-ı âleme adl” (Kınalızade: III, 49).

Özetle metinde şu ifade edilmek istenir: Mülk için [devlet, egemenlik, hükümdarlık] askere; asker için hazineye; hazine için reâyâyâ; reâyâyâ için de adaletli bir yönetim şarttır. Bu

bağlamda, iktidar ile adalet arasında karşılıklı bir bağımlılık mevcuttur ve iktidarın keyfi bir şekilde kullanılması gayri meşru addedilmiştir. Bu anlayışın doğal uzantısı olarak da vergi ve para cezaları gibi mali sorumlulukların yerine getirilmesi için halkın tahammül gücüne bakılırdı. Halkın toplam ekonomik varlığı ve buradan hareketle verebileceği vergi ve cezalar belirlenirdi. Bunun için de halk, ekonomik olarak da üç kategoriye ayrılmıştı. *Alâ, evsat, edna*; yani iyi, orta ve düşük ekonomik vaziyet. Osmanlı kanun koyucusu, halkı, bu üç temel ekonomik kıstasa göre tasnif etmiş ve ceza ve mükellefiyetlerde bu kıstasların esas alınmasını emretmiştir. Bu durumu emir konumuna getiren hükümlere de kanunnamelerde açık bir şekilde yer verilmiştir. Birkaç misal vermek gerekirse hemen tüm kanunname metinlerinin ilk maddesini zikretmek yeterlidir. Tüm kanun metinlerinde, ilk faslın ceza hukukuna ayrılması, bu alanın da zina bahsiyle başlaması ayrıca önemlidir. Bu bahsin ilk maddesi aynen şöyledir:

-eğer bir kimesne zinâ itse, dahî üzerine sâbit olsa, zinâ iden evlü olursa ve ganî olursa, siyâset olunmadığı takdirce bin akçaya ya dahî ziyâdeye kâdir olsa, üç yüz akça cerîme alalar ve vasatü'l-hâl olursa altı yüz akçaya gücü yeterse, iki yüz akça cerîme alalar; fakîrü'l-hâl olub dört yüz akçaya gücü yeterse, elli akça veyâ kırk [akça] cerîme alalar (Imber: 1973: 56; MÜY: var. 1a, 2b).

Bu madde neredeyse tüm kanunnamelerin ilk maddesidir. Burada zina eden birisinin tazirle birlikte çarptırılacağı para cezasının ne kadar

olacağı hükme bağlanmıştır. Kişi suçlu bulunduğu takdirde toplam ekonomik durumuna göre zengin, orta hâlli ya da fakir kategorilerine ayrılarak buna göre cerimeye çarptırılmaktaydı. Benzer türden ayırım tüm ağır ceza gerektiren hâller için geçerlidir. Mesela adam öldürmeyle ilgili hüküm de aynen şöyledir:

-ve eğer bir kimesne âdem öldürse, kânûn üzre siyâsete müstahâk olanun kânûnı siyâsetdür, aslâ dem yokdur, yerine kısâs ideler, cerîme almaya-lar. Ve eğer kısâs itmeseler veyâ kısâs lâzım olacak katl olmasa, ganî olub bin ve dahî ziyâdeye mâlik olsa, dört yüz akça alına ve mütevassitü'l-hâl olursa, iki yüz akça alına; [ve] fakîrden yüz akça cerîme alına ve gâyet fakîr olandan elli akça cerîme alına (Imber 1973: 66; MÜY: var 5a-5b).

Bu ve benzeri hükümler toplumsal hayatta bir takım ceza uygulamalarında, Osmanlı kanun koyucusunun gözünde halkın ekonomik gücüne göre tasnif edilmesinin ne denli önemi haiz bir husus olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer bir durum ve ekonomik güce yönelik kanun koyucunun hassasiyeti, vergilendirme konusunda da geçerlidir.

-ve yazılan hakk-ı 'azâb bâbında dahî her yıl [her] mahalleye 'azâb buyuruldukça yoklayub mahalle imâmı ve kethudâsı ma'rifetiyle ta'dâd idüb ve her birinün kudretin ma'lûm idinüb fakîrin ve pîrin tahkîk idüb, kapudan virilen akçadan gayri halk virecek akça ki her 'azâb için nihâyet üç yüz akçadır. /ol/ mikdâr meblağ ol kimesnelere salına ve kudretine göre salub \alına\ ve dul 'avretten nesne alınmaya ve pîrlerün dünyevî ganîsin

ve fakirin teftiş idüb bulub andan dahî hâline göre taleb oluna ve hic bir ferde hâlinde ziyâde nesne teklif olunmaya (MÜY: var 65a).

Benzeri bir hüküm evlilik vergisi demek olan “resm-i gerdek” veya “resm-i arusane” için de söz konusudur.

-resm-i gerdek, a'lâsı altmış ve evsatı kırk ve ednâsı yigirmi akça (Barkan 1943: Karaman, 46).

-ve resm-i 'arûsâne dahî cihâzlı kızdan altmış akça ve 'avretten kırk akça alına ba'zı yerde 'avretten otuz akça ve bikriden altmış akça alınur ve fakir 'avretten nısf-ı resm-i ganî alına ve mütevasıtü'l-hâl olandan beynehü ve beynehdür (MÜY: var 35b).

Yukarıdaki pasaj, Osmanlı taşrasına avarız vergisi veyahut ordunun geri hizmeti için yazılacak azapların giderleri için tarh edilecek vergilerde ve bu vergilerin halka tevziinde sadece ekonomik kıstaslara göre hareket edildiğinin açık bir göstergesidir. Zaten başka türlüünü beklemek de uygulamak da mümkün değildir. Avarız ve diğer mükellefiyetler için mahalle imamı ve kethüdası birlik olup halkın maddi durumunu teftiş ve tespit ettikten sonra mahalleye salınan vergiyi adil bir şekilde tevzi etmekle yükümlüydüler. Aksi durumda ya da gerçeği yansıtmayan, fazla ve eşit olmayan vergi tarhı gibi konulardan kendileri sorumlu olmaktadır.

Sosyal yapıya göre tasnif: şehirli, köylü konar-göçer

Osmanlı siyaset ve hukuk eliti, halkın ekonomik olarak tasnif edilmesi yanında başka kıstaslara göre de toplumu belli kategorilere ayırmıştır. Bu ayırım bizzat toplumun içinde ya-

şadığı gündelik hayat, coğrafi çevre, sosyal doku ve nihayet hayatın gerçeğiyle doğrudan alakalıdır. Bu ayırmada halk fonksiyonel bir tasnife tabi tutulmuştur ki bu tür bir tasnif bugün de aynen kullanılmakta ve yürütülmektedir. Halk zaten şehirli, köylü, konar-göçer olarak üç ana gruba ayrılmakta; her bir ana grubun temel idari ve sosyal fonksiyonları ile üretim şeklini belirleyen temel ekonomik faaliyete ve altyapıya göre toplum tanımlanıp anlamlandırılmaktadır. Osmanlı nüfusunun yaklaşık yüzde seksen kadarı tarım ve hayvancılıkla uğraşan geniş halk kitlelerinden oluşur. Genel vergi ve sayım defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu halktan köylerde oturan ve tahrir defterlerine *reaya* “köylü-çiftçi” olarak kaydedilenler esas unsuru oluşturmaktadır. Konar-göçer halk da kısmen aynı statüye sahip olmakla birlikte hareket hâlinde olmaları ve daha çok hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle farklı hükümler çerçevesinde ele alınmış ve kendilerine mahsus ayrı bir statü tanımlaması yapılmıştır. Buna göre toplum katmanları, temel hukuki statülere yerleşmiş olmakta ve her bir sosyal zümre kendi statüsü içerisinde yüklendiği ekonomik, sosyal ve idari fonksiyonlara göre toplumsal piramitteki yerini almaktadır. Kanunnamelerdeki maddelerden bazıları şöyledir:

-ve bir şehirde raiyyet neslinden bir kimesne onbeş yıl tavattun itse amma bi-hususi ki defter-i reayada mukayyed olmasa anun gibi kimesne raiyyet olmayub şehirlüye ilhak olunmak emrolunub kânün kılınmışdır. (Barkan 1943: Hüdavendigâr 2-3.)

-ve şehirlerde şehir halkı olan kimesneler şehir sınırında çiftlik ta-

sarruf eyleseler ne kadar yer tasarruf iderse, kanun üzere resmin vire. Ben şehirlüyin, çift resmin yahud dönüm akçasın virmezim demek fayide virmez. (Barkan 1943: Aydın 7).

Bu hükümlerden şehirli ve köylü-çiftçi halkın hem fonksiyonel olarak hem de hak ve sorumluluklar bakımından net bir şekilde ayrıştırıldığı görülmektedir. Ayrıştırma süreci konar-göçer teşekküller için de devam eder ve köylü yerleşik halk ile daha çok hayvancılık yapan ve yaylak-kışlak arasında hareketli bir hayat tarzı sürdüren konar-göçer halk arasında da belirginleşir:

-yörükde ve yerlüde resm-i ganem iki koyuna bir akçadır (Barkan 1943: Hüdavendigar, 3; Yeni İl, 77).

-ve yörük tâifesi lâmekân olduğu sebebden atasına tâbî'dür eğer bâkire eğer seyyibedür (MÜY: 36a).

-ve haric reayadan bir kimesne aharun raiyyeti olsun ve yörük olsun ve sipahi zade ve muaf ve müsellemler olsun bir sipahinin tımarında resimli yer tutsa rüsumu çift ve öşür ve salarriyesin tımar sahibine virir. (Barkan 1943: İç-İl, 50-51).

-yörük yörük olduğu haysiyetden mâdam ki yörüklükden feragat idüb temekkün ihtiyar itmeye bu maskule rüsum-u raiyyetden âri ve berî olmak örfü maruf olmağın... (Barkan 1943: Yeni İl, 80).

Yukarıda zikredilen hükümlerini hemen hemen tüm kanunname metinlerinde görmek mümkündür. Bu türden hükümler sadece genel karakterli kanunnamelerde değil yerel hususlar için oluşturulmuş olup sancaklara ait tahrir defterlerinin baş kısımlarına kaydedilen sancak kanunnamelerinin

de dahi görmek şaşırtıcı değildir. Zira halkın üç temel sosyal kategoride bulunduğu ve bu kategorilere mensup her topluluğun tüm sancaklarda bulunabileceği aşikârdır. Ancak, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında bazı sancaklar henüz yerleşikliğe geçmemiş kabile ve cemaatlerden oluştuğu için bu gibi bölgeler istisna da olsa köy, çift, çiftlik, tarımsal faaliyetler ve toprağa bağlı yükümlülüklerin görülmediği yerler olarak dikkati çeker (Koç 1988: 31). Bu sancakların kanunnameleri de dönemin vaziyet ve ihtiyaçlarına göre teşkil olunduğundan sınırlı hükümler ihtiva eder. Bununla birlikte imparatorluğun genel yapısı yukarıda bahsi geçen şehirli, köylü ve konar-göçer nüfus kitlelerinden oluştuğu için kanunnamelerde böylesi bir sosyal sınıflandırma yaygın ve açıktır.

Medeni durum ve cinsiyete göre tasnif

Osmanlı toplumunda çoğu hak ve sorumluluklar aynı zamanda medeni duruma göre belirlenmiştir. Toplumun en geniş kesimi olan köylü ve konar-göçer halk için temel vergi ünitesinin tanımı hane, yani ailedir. Osmanlı hanesi, hem vergi sorumluluğu bakımından hem de yapısal bakımdan çekirdek ailedir. Bu sebeple Osmanlı kanun koyucusu, toplumun ve ekonomik faaliyetlerin ana unsuru olarak aileyi görmüştür. Avarız vergileri yahut da çift veya çiftlikle ilgili vergiler, ailenin ekonomik potansiyeli veya hanenin toplam üretimi üzerinden hesaplanmıştır. Ayrıca evlenmenin bizatihi kendisi, kanunlarda sıkça zikredildiği üzere bir statü değişim göstergesidir. Metinlerde "mücerred" olmaktan çıkıp *tehhül etmek* "evlenmek" ve bir

bakıma da ehlileşmek, fertler için tamamen yeni bir duruma işaret eder ve başka bir statünün göstergesidir. Konuyla ilgili ayrışımın yer aldığı pasajlardan birisi şöyledir:

-ve resmi çift tamam çiftlik üzere çift kaydolunan raiyyetden otuz üç akçadır. Nim çiftten nısf-ı zalik. Nim çiftlikten ekall yer tasarruf iden bennâkden ki ekinlü kaydolunmuşdır, resim on iki akçadır. Caba bennâkden dokuz akçadır. Ez'af-ı reâyâyâ himâyet olunmak emr-i müstahsendir. (Barkan 1943: Hüdavendigar, 2).

Evli, bekâr, yaş ve toprak sahibi olup olmama durumlarına paralel olarak da hak ve sorumluluklar, vergi baremleri ile ödeme kapasitesi değişir. Halkın hayatı bu statüye, ona bağlı hak ve sorumluluklar ile ekonomik ve sosyal yükümlülükler çerçevesinde devam etmektedir. Bu hususla ilgili kanunname metinlerindeki ifadeler aynen şöyledir:

-ve nesl-i re'âyâ ki mücerred olub kisbe kâdir olmaya, nesne alınmaz ve ehl-i kesb olan mücerredlerden mikdârlu mikdârınca resim alınır (MÜY: 15a).

-ve defterde kaydolunan müslüman mücerredlerden nesne alınmaz. Ve mücerred olan teehhül itse bennâk resmi alınur. (Barkan 1943: Erzurum, 66)

- ve kisbe kadir oğlan yigirmi yaşar oğlandır ve daha ziyade. Bu vecihle emrolundu ki yigirmi yaşında ve dahi ziyade olan mücerred resm-i kara vire... (Barkan 1943: Aydın, 10).

-mücerred olub kisb-ü kâra kâdir olanlardan ki bâliğ olmuş ola altışar akça resm-i mücerred alınub resm-i ırğadiye alınmaya (Barkan1943: Çemiş-

kezek, 188-189; Bitlis, 193).

Bekâr veya evli olmak, Osmanlı kanun koyucusunun gözünde tamamen iki ayrı kategoriye temsil eder. Aynı durum kanunnamelerdeki ceza hukukuna ait bazı hükümler için de söz konusudur. Mesela zina veya diğer cinsel içerikli suçlarda benzer bir ayırım vardır. Bu bağlamda İslam hukukunun etkisini görmek mümkün olmakla birlikte ekonomik ve sosyal faaliyetlerde ve bunlarla bağlantılı hak ve sorumluluklarda temel anlayış aile ünitesine dayanır. Bu ünite, özellikle de nüfusun çoğunluğunun meşguliyet alanı olan kırsal alanda tarımsal üretimin en temel unsurunu oluşturur. Aynı türden bir tasnifi miras konusunda da görürüz. Tarımsal faaliyetler için esas olan toprağın tasarrufu ve işlenmesi konusunda ana muhatap hane reisidir. Deftere, tasarruf ettiği toprak miktarıyla birlikte hane reisinin kaydedilmesi, kendisinin ölümünden sonra da toprağın tasarruf hakkının erkek evlada geçmesini icap ettirmiştir. Hükümler şöyledir:

-müteveffa olan raiyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa kıza atası yeri verilmez (Barkan 1943: Bolu, 31).

-ve müteveffa olan raiyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa, kıza atasından kalan yerin hakkından gelürin dise sipahi atası yerin kıza virmek memnu'dur virmeye ahare vire. (Barkan 1943: Aydın, 7-8).

Bu hükümler zaten çıplak mülkiyeti devlete ait olan ve üzerinde köylünün irsen kiracı olarak tasarruf hakkı bulunan arazilerin, köylünün ölümünden sonra kızlarına devredilmediğini açıkça göstermektedir. Kısacası kanun koyucu, erkek evlat olmadığı

zamanlarda dahi kızlara tarımsal arazinin tasarruf hakkını vermez. Ancak bazı durumlarda, ölen erkek üzerine kayıtlı arazisinin mevtanın dul eşi tarafından tasarruf edilebileceğine dair cevaz verir. Bu kaniya varmamızı sağlayan hükümler şöyledir:

-ve bir hatun kişi bir timarda yer tasarruf idüb boz komayub tasarruf eylediği yerün hakkından gelüb öşrin ve rüsumun sahib-i timara eda eyleye sonra gelen sipahi hatun kişiye yer yokdır deyü elinden alamaz. Amma bir yer ki mahlûl olsa bir hatun kişi il virdüğü tapuyı ben virürin dise avrete yer virmek emr-i padişahide yokdır (Barkan 1943: Aydın, 7)

-ve avret tasarruf eylediği yeri boz komayub hakkından gelüb behresin ve rüsumun virdikten sonra elinden almak kanuna muhalifdir (Barkan 1943: Erzurum, 65)

Bu hükümler Osmanlı toplumsal yapısını ve buna bağlı olarak teşekkül eden yetki, hak ve sorumluluk anlayışının nasıl tevzi edildiğini açıkça göstermektedir. Metinler, halk arasında yaygın olan örf ve âdet hukukunun işleyiş biçimine dair de önemli veriler sunar. Kadınların tarımsal arazi üzerindeki tasarruf hakkından mahrum olmaları fiilen bir takım güçlükler yarattığı; üretim ve vergi kaybına yol açtığı içindir ki daha sonraki dönemlere bu ayrıma son verilmiş ve ekip biçmeye muktedir olmak ve vergisini vermek şartıyla kadınlara da toprak tasarruf etme hakkı tanınmıştır. Yani ekonominin ve tarımsal hayatın icapları hukuk metnlerinin de değişmesini mucip olmuştur.

Sonuç

Osmanlı hukuk metinleri ve münhasıran kanunnamelerden hareketle

bakıldığında, kanun koyucunun gözünde Osmanlı halkının daha çok İslam hukuku ve fonksiyonel açıdan bir tasnife tabi tutulduğu görülmektedir. Kanun, defter, töre, adet ve gelenekler çerçevesinde dinî, sosyal, idari ve medeni vaziyete göre tasnifi yapılan halkın her bir kategorisi için yönetici elit tarafından ayrı yönetim refleksleri geliştirilebilmiştir. Halk da kendi hayat tarzı, ekonomik alanı ve meşguliyeti, idari sorumluluğu, cinsiyeti ve fiziki durumuna göre, kendisi için öngörülen yetki, sorumluluk, sosyal çerçeve ve idari ayrışma bağlı olarak içinde bulunduğu mevcut duruma göre geliştirilen hukuki yapıları benimsemekte ve devam ettirmekte fazla zorlanmamıştır. Halkın mevcut durumu değişikçe de kanun koyucu irade bu değişimi dikkate almış ve değişen şartların getirdiği yeni pozisyonlara göre hukuk normlarını tadil ve tebdil etmeye çalışmıştır. Bu şekilde sağlanan toplumsal denge, hukuki, ekonomik, sosyal yapı ve gündelik hayatın gereklerine göre uzun süre devam etmiştir. Kanun koyucu, dışarıdaki dengelerin tamamen değiştiği XVIII. yüzyıl sonlarına kadar bu dengeyi sürdürme konusunda yetenek göstermiştir. Osmanlı halkını, dönemdeki diğer coğrafyalara göre nispeten barış içerisinde varlığını sürdürme ve müreffeh tutma başarısını da bu denge sağlamıştır. Uzun vadede bakıldığında, değişen üretim şekli, potansiyeli, hayat tarzı ve kapasitesine göre halkı algılama ve buna göre hukuki yapıyı tasarlayıp uygulama esnekliğini göstermesi, Osmanlı yönetim elitinin de siyasi ve hukuki bir başarısıdır.

NOTLAR

- 1 Fatih'in bir de devlet teşkilatını organize eden, devletin hiyerarşik yapısını tasnif ve dizayn eden Teşkilat Kanunnamesi vardır. bk. Özcan 1982.
- 2 “.. ayin-i kavâid-i cihâniyânî ve kavânin-i örfiyye-i Osmânî ki medâr-ı islâh-ı 'âm ve menâ't-ı cumhûr-ı ümemdir. Mecmû'-ı merkûmu muharrer olub bir mücelled defter olması hususunda hük-m-i kudretvân ve fermân-ı kazâ-i ceryân vârid olmağın...”, Beldiceanu 1967: 1a.
- 3 “Sefer-i sultanîye eşen sipahi eşerken teka'üd etse ve teka'üd ettikten sonra madam ki mezkûr muteka'id ahare ra'iyet yazılmış olmaya 'askeridir. Ve hüdevand kulları ve cariyeleri madem ki 'askerinin taht-ı nikahında olalar, ba'de'litak anlar dahi 'askeridir. Ve kaza ve tedris ve meşihat ve tevliyet ve nezaret ve sayır anların emsali menasibden şöyle ki 'atebe-i 'aliyyeye mülazemet ile virilür, anların emsali 'askeridir...”. NOY: 14a; Karş. N. Beldiceanu 1967: 35a-36a.
- 4 Osmanlı Devletinde kadıların, hakimlik, noterlik, idari teftiş gibi görevlerinin yanı sıra işlerini nasıl ve hangi ücretler karşılığında yürüttükleri ve statülerine dair Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan verilerin bir değerlendirmesi için bk. Dönmez 2012.
- 5 “.. ve kanun-ı kadimdir ki, ra'iyet oğlı ve karındaşı ra'iyetdür, hâric-i defter olmak zarar vermez..”, Beldiceanu 1967: 12r.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kânunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, I. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnameleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Aksüt, A.K. (Yay.). *Koçi Bey Risalesi*. İstanbul: 1939.
- Anhegger, Robert- Halil İnalçık. *Kânunname-i Sultani Ber Mucebi-i Örf-i Osmani*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*. (Neşreden, N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri* içinde), İstanbul: Türkiye Yayınları, 1949.
- Barkan, Ö. Lütfi. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kânunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Barkan, Ömer Lütfi- Erdoğan Meriçli. *Hüdevandigar Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Beldiceanu, Nicoara. *Code de Lois Coutumières de Mehmed II : (Kitâb-ı Qâvânin-i 'Örfiyye-i 'Osmânî)*. Wiesbaden: Otto Harassowitz, 1967.

- Dönmez, İbrahim Hakan. “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadı Algısı”, Milli Folklor 2012, Sayı 95.
- Dundes, Alan. “Halk Kimdir”, Çev. Metin Ekici. Milli Folklor 1998, Sayı 37.
- Ekici, Metin. “Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, Milli Folklor 2000, Sayı 45.
- Hassan, Ümit. *Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Imber, Colin. *Şeriat'tan Kanuna*. Çev. Mürteza Bedir. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İnalçık, Halil. “Bursa Şeriyeye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları”. Belleten 1947, XI.
- _____. “Türk İslam Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği”, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. İstanbul: 2000.
- Kınalızade Ali. *Ahlâk-ı Alâî*, Kahire, 3 Cilt, 1248.
- Kraelitz, Fr. Greifenhorst. “Kânunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers, Die Ältesten Osmanischen Straf- Und Finanzgesetze”, Mitteilungen Zur Osmanischen Geschichte. I (1922, Vienne).
- Koç, Yunus. *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- MÜY: Münih Yazması; *Kânunnâme-i Âl-i Osman*. Bayyera Devlet Kütüphanesi, Münih, Font: Turc: 111.
- NOY: Nuruosmaniye Yazması; *Kânun-ı Sultan Süleymân Han*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4049.
- Oğuz, Gülser. “61 Numaralı Edirne Şer'iye Sicillerine Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü”, Milli Folklor, 2011, Sayı 92.
- Özcan, Abdülkadir. “Fatih'in Teşkilat Kânunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1982, XXVII/33.
- Şahin, İlhan-Feridun Emecen. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkam: II. Bayazid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1984.
- Weber, Max. *Sociologie du Droit*. Traduction en Français: Jacques Grosclaude. Paris: Presses Universitaires de France, 1986.
- Yücel, Yaşar ve Selami Pulaha. *I. Selim Kânunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.